

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА

УДК 343.77:343.13

Д.І. Козьяков

ПРИКЛАДНЕ ЗНАЧЕННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ГІРНИЧОГО НАГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розкривається прикладне значення компетенції державного гірничого нагляду та умови використання спеціальних пізнань працівників маркшейдерської служби цих органів при залученні її фахівців до кримінального провадження як спеціалістів.

Ключові слова: надрокористування, охорона надр, незаконне видобування корисних копалин, державний гірничий нагляд, компетенція, маркшейдерська служба, спеціаліст у кримінальному провадженні.

В статье раскрывается прикладное значение компетенции государственного горного надзора и условия использования специальных познаний работников маркшейдерской службы этих органов при привлечении их в уголовном производстве в качестве специалистов.

Ключевые слова: недропользование, охрана недр, незаконная добыча полезных ископаемых, государственный горный надзор, компетенция, маркшейдерская служба, специалист в уголовном производстве.

The article reveals the practical importance of the State Mining supervision competence and conditions for the use of special knowledge of surveying services of these agencies in attracting its specialists to criminal proceedings as specialists.

Key words: mineral resources, protection of natural resources, illegal mining, the state mining supervision, competence, surveying, specialist in criminal proceedings.

Постановка проблеми. Сьогодні значного поширення набувають факти незаконного видобування вугілля у Донецькій та Луганській, гранітів – у Київській і Житомирській, бурштину – у Рівненській областях. Почастішали випадки нелегальної розробки техногенних родовищ корисних копалин, самовільного використання підземних вод тощо.

Безперечно, найдієвішим засобом протидії вказаним правопорушенням має бути стаття 240 Кримінального кодексу України (далі –

КК України), якою встановлена відповідальність за порушення правил охорони і використання надр.

Але статистичні спостереження щодо її застосування протягом останніх п'яти років не дають підстав стверджувати про ефективність дії вказаного кримінально-правового засобу охорони правопорядку у сфері надкористування. Як приклад варто навести динаміку кількості засуджених осіб за ст. 240 КК України з моменту встановлення такої відповідальності. У 2001 році засуджено 7 осіб, 2002 - 12, 2003 - 28, 2004 - 122, 2005 - 123, 2006 - 195, 2007 - 245, 2008 - 227, 2009 - 194, 2010 - 205 осіб відповідно [1]. Не останнє місце в переліку причин недостатньої правової охорони гірничих відносин посідає якісний стан розслідування цих кримінальних правопорушень.

Досягнення мети і завдань кримінального провадження через специфіку процесу доказування як різновиду гносеологічної діяльності в сучасних умовах є практично неможливим без використання інформаційних можливостей консультативно-довідкової, допоміжної, супровідної - а в цілому процесуальної діяльності спеціалістів. Відсутність у прокурора та слідчого права безпосередньо використовувати в доказуванні власні знання і навички, що виходять за межі їхньої професійної діяльності, а також рідкісний, оригінальний, а інколи унікальний характер необхідних знань, їх приналежність і доступність обмеженому колу суб'єктів утворюють об'єктивні передумови участі у кримінальному провадженні осіб, які такими спеціальними пізнаннями володіють.

У розглядуваній сфері найефективнішим вбачається залучення до кримінального провадження спеціалістів з органів Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України (далі - Держгірпромнагляд). Саме на цей центральний орган виконавчої влади покладено передусім забезпечення реалізації державної політики з державного гірничого нагляду та охорони надр [2].

Огляд останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній літературі розглядаються лише окремі аспекти розслідування злочинних порушень правил охорони або використання надр. Серед досліджень, присвячених проблемам протидії екологічним злочинам, можна виділити праці М.О. Духно, В.В. Єгошина, Ю.Г. Корухова, Г.А. Матусовського, А.М. Плешакова, М.О. Селіванова та інших вчених. Але використання у кримінальному провадженні спеціальних пізнань розглядалися ними лише загально та в контексті кримінального процесу минулої доби.

Дисертація С.О. Книженко присвячена розробці криміналістичної характеристики та основних положень розслідування екологічних злочинів, зокрема й методики розслідування порушень правил охоро-

ни або використання надр. У підрозділі 3.3 цієї праці "Використання документальних джерел та спеціальних знань в методиці розслідування" авторкою розглянуто питання використання документальних джерел інформації про обставини вчинення екологічного злочину, форми участі спеціалістів, обґрунтовано використання наукових, технічних, інших спеціальних знань при розслідуванні екологічних злочинів [3, с. 160-173]. Проте особливості застосування можливостей маркшейдерської служби органів гірничого нагляду залишились поза межами дослідження. Вказані особливості також достатньо не відображені і в колективній праці вчених Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, створеній з метою науковометодичного забезпечення розслідування незаконного видобування корисних копалин [4].

Після вступу в дію Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) [4] не опубліковано жодної наукової праці з питань участі спеціаліста у кримінальному провадженні взагалі, і фахівців гірничого нагляду при розслідуванні порушення правил охорони та використання надр - зокрема.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є визначення прикладного значення компетенції Держгірпромнагляду України та умов використання спеціальних пізнань фахівців цього державного органу при їх залученні до кримінального провадження як спеціалістів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед слід зазначити, що спеціальними пізнаннями є знання, одержані відповідними особами в результаті теоретичного і практичного навчання певному виду діяльності, при якому вони набули також необхідних навичок для її здійснення [6, с. 4]. Корисність спеціальних знань полягає в тому, відзначає у своїй роботі В.М. Махов, що вони, по суті, "... відкривають необмежені можливості для достовірного використання досягнень науки і техніки при розслідуванні злочинів у порядку, встановленому законом" [7, с. 33].

На взаємозумовленості використання спеціальних знань і застосуванні науково-технічних засобів при розслідуванні кримінальних правопорушень автором цієї статті акцентується навмисно. Позаяк пізнання у кримінальному процесі та розширення його можливостей перебуває в об'єктивно існуючій залежності й безпосередньому зв'язку із використанням сучасних технологій і методів. Саме поєднанням цих факторів обумовлюється функціональна ефективність процесуальної діяльності прокурора та слідчого щодо збирання і фіксації доказової інформації.

Стаття 240 КК України передбачає такі способи вчинення кримінального правопорушення: 1) порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля; 2) порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля; 3) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення; 4) порушення правил охорони або використання надр, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду; 5) скоєння вказаних вище порушень, якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Передусім варто зазначити, що вказані кримінальні правопорушення вчинюються у сфері надрокористування (базова категорія - гірничі відносини. - Д.К.), в якій правопорядок зумовлений забезпеченням раціонального, комплексного використання надр для задоволення мінерально-сировинних, енергетичних й інших потреб суспільного виробництва; а також охороною надр, гарантуванням при користуванні ними безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища.

Кожен із визначених ст. 14 Кодексу України про надра (далі - КУпН) [8] видів реалізації права використання надр кореспондується із сукупністю обов'язків, іменованих системою правил використання та охорони надр. На системний характер цих обов'язків надрокористувачів указують положення ст. 36 КУпН, які набувають розвитку в ст.ст. 18, 34-36 Гірничого закону України (далі - ГЗУ) [9] та підзаконних нормативно-правових актах [10-12 та ін.].

Верховний Суд України, підкреслюючи бланкетний характер більшості статей Кримінального кодексу України, які передбачають відповідальність за злочини проти навколишнього середовища, націлює на ретельне з'ясування питання: яким саме законодавством регулюються правовідносини, пов'язані з використанням і охороною відповідного природного ресурсу [13] (у контексті даної статті - це надра). Правовідносини, пов'язані з використанням та охороною надр і врегульовані законами України й іншими нормативно-правовими актами статтею 1 ГЗУ визначені як гірничі відносини.

У сфері гірничих відносин основним завданням Держгірпромнагляду України є реалізація державної політики у сфері промислової безпеки, охорони праці, здійснення державного гірничого нагляду, охорони надр, промислової безпеки у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення. Державний гірни-

чий нагляд здійснюється з питань: 1) безпечного ведення гірничих робіт на підприємствах вугільної, гірничорудної та нерудної, нафтогазової промисловості під час будівництва та експлуатації, ліквідації або консервації гірничих об'єктів та підприємств, на об'єктах метробудівництва та підземних спорудах; 2) відповідності визначеним вимогам введення в експлуатацію розвіданих родовищ корисних копалин; 3) ведення робіт з геологічного вивчення надр під час дослідно-промислової розробки, їх використання та охорони, а також використання і переробки мінеральної сировини; 4) повноти вивчення родовищ корисних копалин, гірничотехнічних, інженерно-геологічних, гідрогеологічних та інших умов їх розробки, будівництва та експлуатації підземних споруд, захоронення в надрах шкідливих речовин і відходів виробництва; 5) виконання вимог з охорони надр під час ведення робіт з їх вивчення, визначення кондицій мінеральної сировини та експлуатації родовищ корисних копалин, відповідності розробки родовищ корисних копалин встановленим вимогам, повноти видобування оцінених запасів корисних копалин і наявних у них компонентів; 6) додержання визначеного порядку обліку запасів корисних копалин, обґрунтованості і своєчасності їх списання, правил проведення геологічних і маркшейдерських робіт під час розробки родовищ корисних копалин, правил та технологій переробки мінеральної сировини з метою забезпечення найповнішого видобування корисних компонентів; 7) відповідності визначеним вимогам та своєчасності здійснення заходів, що гарантують безпеку людей, майна та навколишнього природного середовища, гірничих виробок і свердловин від шкідливого впливу робіт, пов'язаних із користуванням надрами [2].

Видобування з надр і використання корисних копалин є не тільки одним з перших, зазначених у законі [8] видів користування надрами, а й одним із найдавніших видів людської діяльності. Незважаючи на це, питання використання у кримінальному провадженні знань, накопичених гірничою наукою, а також практичних навичок і умінь, одержаних в результаті гірничовидобувної діяльності (гірництва) – нове і багато в чому не вирішене.

Підземна і відкрита розробка родовищ корисних копалин супроводжується вилученням гірських порід і порушенням природної рівноваги. До того ж підземний спосіб видобутку практично позбавляє можливості візуального спостереження за гірничими роботами і не дає змоги реально побачити і виміряти їх результати. Ці ж проблеми виникають при контролі дотримання правил використання та охорони надр, а відтак – при реалізації кримінально-правових заходів боротьби з їх порушенням.

Засобом вирішення цих питань є геолого-маркшейдерське забезпечення гірничих робіт. Маркшейдерія (нім. *markscheider* – маркшейдер, від *mark* – межа і *scheiden* – розділяти) – це галузь гірничої науки і техніки, предметом якої є вивчення на основі натурних вимірювань і подальших геометричних побудов структури родовища, форми і розмірів тіл корисної копалини в надрах, розміщення в них корисних і шкідливих (для технології переробки) компонентів, властивостей вмішуючих порід, просторового розташування виробок, процесів деформації порід і земної поверхні у зв'язку з гірничими роботами, а також віддзеркалення динаміки виробничого процесу гірничого підприємства. Маркшейдерія – комплексна наука, тісно пов'язана з багатьма науковими дисциплінами; математичними, фізико-технічними, астрономо-геодезичними, геолого-мінералогічними і геологорозвідувальними, а також технологією розробки родовищ і будівельною справою. Маркшейдерські роботи виконуються за допомогою маркшейдерських приладів: теодолітів, нівелірів, мензул і спеціальних методів вимірювання: триангуляції, візування, сполучної зйомки тощо. З метою розширення пізнавальних можливостей та вдосконалення організації й методів ведення геологічних і маркшейдерських робіт здійснюється на основі широкого впровадження новітніх досягнень науки та техніки, передового вітчизняного і зарубіжного досвіду на базі розвитку і освоєння геофізичної апаратури, оптико-електронної, гравіметричної техніки, систем глобального позиціювання, лазерних, гіроскопічних, інерціальних систем, геоінформаційних та інших комп'ютерних технологій обробки геологічної і маркшейдерської інформації [14, с. 8–10].

У вирішенні питань інформаційного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 240 КК України, особливий інтерес становлять можливості спеціалістів органів Держгірпромнагляду. У складі служби створений відділ нагляду за охороною надр, геолого-маркшейдерськими роботами і переробкою корисних копалин із відповідними територіальними підрозділами.

Висновки. Геолого-маркшейдерська інформація та інші відомості, які використовуються при розслідуванні, можуть бути одержані в результаті таких форм використання спеціальних пізнань у галузі геології і маркшейдерії: 1) використання спеціальних пізнань спеціалістів без залучення їх до участі в слідчих діях (консультації, отримання різноманітних довідок із спеціальних питань геології та гірничої справи); 2) використання результатів некримінальних (відомчих,

адміністративних) розслідувань, які проводяться органами державного гірничого нагляду сфері надрокористування; 3) використання спеціальних пізнань досвідчених у галузі геології і маркшейдерської справи посадових осіб Держгірпромнагляду, залучених до виконання процесуальної функції спеціаліста відповідно до ст. 71 КПК України; 4) виконання за завданнями слідчого технічних або інших обстежень.

При розслідуванні злочинів, передбачених ст. 240 КК України, участь спеціалістів-маркшейдерів найдоцільніша при проведенні зазначених нижче слідчих дій:

1. Огляд місцевості, речей і документів (ст. 237 КПК). Участь маркшейдера в огляді передбачає сприяння прокурору, слідчому у виявленні таких ознак об'єкта, які вимагають спеціальних знань, роз'яснення їх значення для справи. Наприклад, фахівець геолого-маркшейдерської служби визначає ознаки необхідних документів, у яких фіксуються заходи щодо охорони надр; виявляє найбільш характерні ознаки порушення встановлених правил: недотримання порядку обліку і списання запасів корисної копалини, неправильної розробки родовища, неповноти видобування оцінених запасів корисної копалини, недотримання правил і технологій переробки мінеральної сировини тощо.

При огляді місцевості у зв'язку з незаконним видобуванням корисних копалин спеціаліст служби Держгірпромнагляду виявляє ознаки, характерні для бурових і гірничих робіт; визначає основні параметри гірничих виробок, проводить необхідні маркшейдерські зйомки для встановлення кількості незаконно видобутої корисної копалини; визначає її індивідуальні ознаки; а також відбирає зразки корисної копалини для експертних досліджень [15] у порядку ст. 245 КПК України.

Спеціаліст у цих випадках з використанням своїх спеціальних пізнань визначає характеристики мінеральної речовини, що видобувається, її морфологію, структуру, інші особливості, що в сукупності сприяє визначенню приналежності цієї корисної копалини до корисних копалин загальнодержавного значення (ст. 6 КУпН), які є предметом злочину, передбаченого ст. 240 КК України. При цьому також має бути врахована їх класифікація [16].

2. Участь спеціаліста буде корисною й при підготовці або проведенні допиту свідка, підозрюваного. Така участь сприяє підготовці і формуванню питань з урахуванням специфіки надрокористування та фактичних обставин справи, з'ясуванню особливостей дотримання встановлених правил використання і охорони надр або їх порушення. Відповідно до ч. 2 ст. 71 КПК України спеціаліст може з дозволу прокурора, слідчого ставити запитання, звертати увагу слідчо-

го на характерні обставини чи особливості речей і документів, які досліджуються у процесі проведення процесуальної дії.

3. Як самостійну слідчу дію, що дає можливість одержати доказову інформацію, можна назвати допит спеціаліста – співробітника органів Держгірпромнагляду. Разом з тим, такий допит повинен проводитися лише за дійсної необхідності: якщо виникають сумніви у правильності, достовірності певних відомостей, або коли спеціаліст повинен дати роз'яснення чи консультацію із спеціальних питань.

Оскільки актуальність підвищення професійної підготовки прокурора, слідчого щодо доцільності та реальності можливостей використання спеціальних пізнавань – маркшейдерської справи – у галузі гірництва є безперечною, автору даної статті вбачаються перспективними подальші наукові розвідки на цьому напрямі досліджень.

Використана література:

1. Збірник даних судової статистики щодо розгляду судами України кримінальних справ, кількості та структури засуджених осіб у 2001–2010 роках // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Судова статистика: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

2. Про Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України : Указ Президента України від 06.04.2011 № 408/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 10. – Ст. 561.

3. Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Книженко Світлана Олександрівна ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2006. – 207 с.

4. Марченко А.Б. Особливості виявлення та розслідування незаконного видобування вугілля : метод. рек. / А. Б. Марченко [та ін.] ; Луганський держ. ун-т внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка ; Наук.-дослід. лабор. крим. досліджень ф-ту підготовки слідчих. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2009. – 38 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // *Голос України*. – 2012. – № 90-91. – 19 травня.

6. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Романюк Б. В. ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 21 с.

7. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : моногр. / В. Н. Махов. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.

8. Кодекс України про надра від 27.07.1994 № 132/94-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

9. Гірничий закон України від 06.10.1999 № 1127-XIV // *Відомості Верховної Ради України*. – 1999. – № 50. – Ст. 433.

10. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами : постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 № 615 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 45. – Ст. 1832.

11. Про затвердження Правил безпеки у вугільних шахтах : наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 22.03.2010 № 62 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 48. – Ст. 1599.

12. Правила охорони праці під час розробки родовищ корисних копалин відкритим способом : наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 18.03.2010 № 61 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 44. – Ст. 1442

13. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля : постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua

14. Бизов В.Ф. Маркшейдерська справа : підруч. / В. Ф. Бизов, П. Й. Федоренко. – Кривий Ріг: Мінерал, 2000. – 211 с.

15. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 46. – Стор. 172.

16. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення : постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827 // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 2. – Ст. 42.

УДК 347.9

Л.В. Афанасьєва

ПРАВО УЧАСНИКА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА ІНФОРМАЦІЮ

У статті йдеться про обов'язок суду щодо своєчасного повідомлення учасників цивільного судочинства про час та місце розгляду цивільних справ.

Ключові слова: *судова повістка, місце проживання особи, повідомлення про вручення повістки.*

В статье речь идет об обязанности суда относительно своевременного сообщения участников гражданского судопроизводства о времени и месте рассмотрения гражданских дел.

Ключевые слова: *судебная повестка, место проживания лица, сообщения о вручении повестки.*

In the article the question is about the duty of court in relation to the timely report of the civil legal proceeding about time and place of taking the civil shippings.

Key words: *judicial notice, place of residence of person, report about handing of notice.*